

MUVÂREBE

dülğanî b. İsmâil en-Nablusî, s. 64). Bediyye nâzımlarının bu sanatla ilgili beyitlerinde de tashîf muvârebese hâkimdir (İbn Hicce, s. 112-113; Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî, s. 63-65).

Kaynaklarda hazîf muvârebese için daha çok Ebû Nuvâs'ın bir beyti örnek olarak gösterilir. Hârûnürreşîd'in çok sevdiği, çeşitli takırlarla süslü siyahî câriye Hâlisâ'nın yanında bulunduğu bir sırada Ebû Nuvâs huzura girmiş, halifeyi güzel beyitlerle övmesine rağmen umduğu ilgiyi göremeyince huzurdan çıkarken kapının üzerine şu beyti yazmıştı; **لقد ضاع شعري على** "kama ضاع حلي على خالصة" (Şiirim kapınızda zayı oldu, takırlar Hâlisâ'nın üzerinde zayı olduğu gibi). Beyitten haberdar edilen halife Ebû Nuvâs'ı huzuruna çağırmış, şair kapıdan girerken **ضاع** (zayı oldu) fiilinin son harfinin alt uzantısını silerek (hazîf) kelimeyi **ضاء** (parladı) haline getirmek suretiyle tehlikeyi savdığı gibi ayrıca 1000 dirhemle ödüllendirilmiştir (Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî, s. 64).

Kaynaklarda kelime değişikliği muvârebese örnek olarak şair Nusayb b. Rebâh'in şu beyti zikredilir: **أهيم بدعد ما حبيت** "فان أمت / فواكمدني من ذا يهيم بها بعدي" (Da'd'ı yaşadığım sürece tutkuyla seveceğim, ölürsem vah vah, benden sonra onu kim sever?). Zamanın şairlerine yönelttiği eleştirileriyle tanınan Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne'nin, "Bu ifadende sevgiline değil senden sonra onu sevecek kişiye üzülmüşsün" demesi üzerine şair ikinci mısraı **فواكمدني** "ممن يهيم بها بعدي" (Benden sonra onu sevecek kimseden dolayı vah benim kalbim) şeklinde değiştirmiştir (Hatîb et-Tebrîzî, s. 302).

İfade değişikliği yoluyla gerçekleştirilen muvârebe örneklerinden biri şudur: Dimaşk kadısı Amr b. Ebû Bekir el-Adevî'nin Me'mûn'a hitaben söylediği, "Jurnalçilerin benim hakkımda sana taşıdığı haberler doğru ise İslâm'dan uzak olayım" şeklindeki dizesini duyan Me'mûn, İslâm'dan uzak olmayı isteme dışında yapacak yemini bulunmayan bir kadının görevinde kalmasının uygun olmayacağını söyleyerek onu vazifesinden azletmiş, bunun üzerine kadı **بوت من الإسلام** (İslâm'dan uzak olayım) ifadesini **حرمت منى منك** (Senden umduğum bütün beklentilerimden mahrum olayım) şekline çevirerek görevine dönmüştür (a.g.e., s. 301-302).

Munfasıl muvârebeye misal olarak Emevî sarayının hıristiyan şairi Ahtal'ın Abdülmelik b. Mervân'a verdiği cevap zikredilebilir. Ahtal bir şiirinde (*Divân*, s. 161-162) kabilesi Tağlib ile Cahhâf b. Hakîm es-Sel-

mî'nin kabilesi arasında çıkan, çok sayıda Tağlibli'nin öldürüldüğü Cahhâf vak'asından söz etmişti. Şiirini Abdülmelik'e okuduğu esnada "Bu zulme ya Emevî yönetimi son verir ya da Tağlib onlarla bütün ilişkileri keserek çekip gider" anlamındaki dizesine kızan halifenin, "Hıristiyan kadının oğlu, nereye?" diye sorması üzerine şair "cehennem" diye cevap verince halife, "Başka şekilde cevap verseydin seni öldürürdüm" demiştir (Hatîb et-Tebrîzî, s. 302-303).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "erb", "vr̄b" md.leri; Ahtal, *Divân* (nşr. Râcî el-Esmer), Beyrut 1413/1992, s. 161-162; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-'arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979, s. 300-303; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taħbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 249-252; a.m.f., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972 s. 94-95; İbn Hicce, *Hizânetü'l-'edeb*, Kahire 1304, s. 112-113; Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî, *Neḫḫâtü'l-ehḫâr*, Beyrut 1404/1984, s. 63-65.

İSMÂİL DURMUŞ

el-MUVATTA'
(الموآآ)İmam Mâlik'in
(ö. 179/795)

sahih rivayetleri derlediği eseri.

Müellif, Medineli bazı âlimlerin hadis kitabından çok fıkıh kitabına benzeyen "el-Muvaḫḫâḫ" adlı çalışmalarını gördükten sonra Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını (amel-i ehli Medîne) yansıtan sahâbe görüşlerini ve tâbiînin fetvalarını da toplamak üzere bu eseri kaleme almış ve ona *el-Muvaḫḫâḫ*' (gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılabilir, üzerinde fikir birliği edilen kitap) adını vermiştir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un -ve daha sonra Mehdi-Billâh ile Hârûnürreşîd'in- eserin nüshalarını çoğaltıp ülkenin her yanına göndermek ve hukukî uygulamalarda esas alınmasını sağlamak istediğini söylemesi üzerine İmam Mâlik'in bunu doğru bulmadığı, İslâm toplumlarına dağılmış olan sahâbenin Resûl-i Ekrem'den öğrendikleri farklı uygulamaları rivayet ettiklerini ve oralarda bunların esas alındığını belirterek halifeyi bu düşüncesinden vazgeçirdiği bilinmektedir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un teklifiyle telifine başlanıp 159'da (776) tamamlanan, kitab ve bab tertibinde tasnif edilen ilk eser olduğu belirtilen *el-Muvaḫḫâḫ*'ın önceleri 10.000 (veya 4000) hadis ihtiva ettiği, İmam Mâlik'in eserini her yıl yeniden ele alıp ihtisar ede-

rek bugünkü hale getirdiği (Kâdî İyâz, I, 193) ve bu çalışmaların kırk yıl sürdüğü zikredilmiştir. *el-Muvaḫḫâḫ*'da yer alan rivayetler arasında tertip ve rivayet sayısı bakımından görülen farklar, o dönemde bu nevi metinlerin harfiyen istinsah edilmiş şekillerine az kıymet verilmesi ve bunları nakil işini üzerine alanların büyük bir serbestlikle hareket etmesi (İA, VII, 254) yüzünden değil bizzat musannifinin esere sürekli müdahalesi sebebiyle meydana gelmiştir.

Güvenilir râvilerden sahih hadisler alındığı için *el-Muvaḫḫâḫ*'ı sahih kitaplar arasında sayanlar bulunduğu gibi onda mürsel, münkatî' ve belâğî türünden rivayetlerin yer aldığı belirtilen de vardır. İmam Mâlik ile onun görüşlerini benimseyenlere göre *el-Muvaḫḫâḫ*'daki bütün hadisler sahihtir. Ma'mer b. Râşid, İbn Ebû Zî'b, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne gibi hadis âlimleri, eserdeki mürsel ve münkatî' rivayetlerin başka tariklerle muttasıl olarak geldiğini ortaya koymak üzere yine *el-Muvaḫḫâḫ*' adıyla eserler tasnif etmişlerdir. Mâlikî mezhebine mensup âlimler *el-Muvaḫḫâḫ*'a ilk sırada yer vermekle beraber onun *Şahîḫayn*'den sonra geldiğini kabul etmişlerdir. Hadis kitaplarını beş kısma ayıran İbn Hazm'ın *el-Muvaḫḫâḫ*'a beşinci sırada yer vermesini isabetli bulmayan Zehbî, *Şahîḫayn*'den hemen sonra gelen eserin Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*'leriyle birlikte zikredilmesi gerektiğini söylemiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 203). İbn Abdülber en-Nemerî de *el-Muvaḫḫâḫ*'daki mürsel, münkatî' ve mu'dal hadislerin muttasıl senedleri bulunduğunu *et-Temhîd*'de göstermiş, orada "belagani" ve "ani's-sika" diye rivayet edilen altmış bir hadisten sadece dördünün senedlerini bulamamış, İbnü's-Salâh ise onların da muttasıl olduğunu *Risâle fi vaḫḫi'l-belâğâti'l-erba'a fi'l-Muvaḫḫâḫ*'da ortaya koymuştur. Henüz *Şahîḫayn*'in tasnif edilmediği bir dönemde İmam Şâfiî'nin, yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra en sahih kitabın *el-Muvaḫḫâḫ*' olduğunu söylemesi de bu görüşü desteklemektedir. *Kütüb-i Sitte* gibi hadis kitaplarının tasnifinde de bu eserin metodundan faydalanılmış, diğer taraftan *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı sayılan İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine Kuzey Afrikalı âlimler *el-Muvaḫḫâḫ*'ı kabul etmiştir.

Altmış bir kitaptan meydana gelen *el-Muvaḫḫâḫ*'da Ebû Bekir el-Ebherî'ye göre 600'ü müsned, 222'si mürsel, 613'ü mevkuf ve 285'i maktû olmak üzere toplam

1720 rivayet bulunmaktadır (Muhammed b. Abdülbâki ez-Zürkânî, I, 7). Daha çok ahkâm hadislerini toplayan *el-Muvaṭṭa'*ı, İmam Mâlik'in fetva ve icthadlarına yer verdiği, ayrıca diğer hadis kitaplarına benzemediği gerekçesiyle Ignaz Goldziher ve Carl Brockelmann'ın ileri sürdüğü gibi bir fıkıh kitabı saymak doğru değildir. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye *el-Muvaṭṭa'*ın en sahih senedlerinin Zührî – Sâlim – İbn Ömer tarikiyle rivayet edilenler olduğunu söylemiş, Buhârî ise Mâlik – Nâfi' – İbn Ömer tarikiyle gelen rivayetlerin hepsinden güvenilir kabul edildiğini belirterek bu isnada "silâletü'z-zehb" adını vermiştir. İslâm dünyasında büyük itibar gören eser Mâlikî mezhebinin çoğunlukla benimsendiği Kuzey Afrika'da ve Endülüs'te daha çok yayılmış, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin belirttiğine göre bu ülkelerdeki medreselerde ilk ezberletilen kitap olmuştur (*DîA*, XXII, 485).

Rivayetleri. *el-Muvaṭṭa'*ı İmam Mâlik'ten Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve İmam Şâfiî gibi fakihlerin, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerin, Hârûnürreşid ile iki oğlu Emîn ve Me'mûn gibi halife ve emirlerin de aralarında bulunduğu 1000'den fazla kişi rivayet etmiş, bilindiği kadarıyla bunlardan sekizi günümüze kadar gelmiştir. **1.** İbn Ziyâd el-Absî rivayeti. İmam Mâlik'in görüşlerine daha çok yer veren bu rivayet muhtemelen *el-Muvaṭṭa'*ın ilk rivayeti olup günümüze ulaşan bir parçasını Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer *Muvaṭṭa'ü'l-İmâm Mâlik: Kıf'a minhü bi-rivâyeti İbn Ziyâd* adıyla yayımlamıştır (Tunus 1398/1978; Beyrut 1401/1980, 1402/1981, 1403/1982, 1404/1984). **2.** Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti. *Muvaṭṭa'ü'l-İmâm Muhammed* diye anılan bu rivayet Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî nüshasından sonra en çok itibar gören rivayet olmuştur (Lahor 1211-1213; Ludhiana 1291-1292; Kazan 1909; nşr. Abdüvehhâb Abdüllatif, Kahire 1382/1962, 1399/1979; aynı nâşir, ts., el-Mektebetü'l-ilmîyye; Leknev 1297 [Abdülhay el-Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvaṭṭa'i Muḥammed*'i ve hâmişinde Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Muvaṭṭa'*ı ile birlikte]; nşr. Takıyyüddin en-Nedvî, Dimaşk 1412/1991 [Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-mümecced*'i ile birlikte]). **3.** İbnü'l-Kâsım rivayeti. İbnü'l-Kâsım'ın nüshası, *el-Muvaṭṭa'*ı bu nüshaya dayanarak *el-Mülâhḥaş limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-ḥadisî'l-müsned (Muvaṭṭa'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes, rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telhişü'l-Kâbisi)* (nşr. Muhammed b. Alevî el-

Mâlikî, Cidde 1405/1985, 1408/1988) adıyla ihtisar eden Ebû'l-Hasan el-Kâbisî'nin eseriyle birlikte günümüze ulaşmıştır. **4.** İbn Vehb rivayeti. *el-Muvaṭṭa'ü'l-kebîr* adıyla İbn Vehb'e nisbet edilen ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetine çok yakın olan eser İbn Vehb'in İmam Mâlik'ten rivayet ettiği nüsha olmalıdır. **5.** Ka'nebî rivayeti. *el-Muvaṭṭa'*ın rivayetleri arasında en çok hadis ihtiva edenidir (nşr. Abdülhafız Mansûr, Tunus 1396; Küveyt 1392/1972; nşr. Abdülmeccid Türkî, Beyrut 1994, 1999, Süveyd b. Saîd el-Hadesânî rivayetiyle birlikte). **6.** Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî el-Kureşî rivayeti. İbn Tûmert *el-Muvaṭṭa'*ı bu rivayete dayanarak ihtisar ettiği için *el-Muvaṭṭa'ü'l-İmâm el-Mehdî* (nşr. Ignaz Goldziher, Cezayir 1905) diye de anılmaktadır (Aligarh 1907). **7.** Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayeti. *el-Muvaṭṭa'*ın Mağrib'de, Endülüs'te ve bütün İslâm dünyasındaki en yaygın rivayeti ve üzerine en çok şerh yazılanıdır (Dehli 1216, 1293, 1307, 1320, 1323; Kahire 1280, 1339, 1343, 1348 [Tenvîrü'l-ḥavâlik ile]; I-II, 1359, 1370; Tunus 1280; Leknev 1297; Lahor 1307/1889, 1317; Fas 1310, 1318; Kazan 1310, 1328; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye]; nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki, I-II, Kahire 1370-1371/1951; nşr. Ahmed Râtib Armûş, I-II, Beyrut 1390, 1404; nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-II, Beyrut 1997). **8.** Süveyd b. Saîd el-Hadesânî rivayeti (nşr. Abdülmeccid Türkî, Beyrut 1994-1995). **9.** Ebû Mus'ab rivayeti (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf – Mahmûd Muhammed Halîl, I-II, Beyrut 1412/1992). Ebû Mus'ab, *el-Muvaṭṭa'*ın en son râvilerinden biri olduğu için onun rivayetinde diğerlerinin çoğunda bulunmayan 100 kadar hadisin yer aldığı belirtilmiştir (*DîA*, X, 194).

Şerhleri. *el-Muvaṭṭa'* şârihlerinden Pîrîzâde İbrâhim, Ali el-Kârî, Kemâhî, Abdülhay el-Leknevî ve İbn Âşûr, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayetini esas almışlar, diğer şârihler ise Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetine dayanmışlardır. Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'nin *el-Muvaṭṭa'*ı muhtasar bir şekilde şerhettiği *en-Nâmî fi şerhi'l-Muvaṭṭa'* (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 175), İbn Abdülber en-Nemerî'nin eserdeki merfû hadisleri otuz yıldan fazla bir sürede şerhettiği (*a.g.e.*, XIX, 269-270) *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* (nşr. Saîd Ahmed A'râb v.dğr., I-XXVI, Titvân - Muhammediye 1387-1412/1967-1992), yine İbn Abdülber'in *et-Temhîd*'e kısa bir giriş mahiyetindeki *et-Teḳaşşî li-ḥadisî'l-Muvaṭṭa' ve şüyûḥi'l-İmâm Mâlik (Tecridü't-Temhîd limâ*

fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd) (Kahire 1350/1931; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye]), *et-Temhîd*'in devamı niteliğinde olup *el-Muvaṭṭa'*daki mevkuf ve maktû hadisleri şerhettiği *el-İstizkârü'l-Câmî li-mezâhibi fuḳahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aḳtâr fi mâ tezammenehü'l-Muvaṭṭa' min me'ânî'r-re'y ve'l-âşâr* (Kahire 1971-1973; nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-XXX, son iki cildi fihrist, Kahire 1414/1993), Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin *el-İstîfâ'* adlı kendi geniş şerhini özetleyerek meydana getirdiği *el-Müntekâ* (I-VII, Kahire 1331-1332; Beyrut 1403), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *el-Müntekâ*'nın hadis ilimleri açısından yetersiz gördüğü yanlarını tamamlamak üzere kaleme aldığı *Kitâbü'l-Kabes fi şerhi Muvaṭṭa'i Mâlik b. Enes* (nşr. Muhammed Abdullah Vüld-Kerîm, I-III, Beyrut 1992. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *Kitâbü'l-Mesâlik fi şerhi Muvaṭṭa'i Mâlik*'i neşre hazırlanmaktadır [Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373]), Süyûtî'nin *Tenvîrü'l-ḥavâlik* (Kahire 1343, 1348, 1353, 1356; I-III, Beyrut 1408), Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Muvaṭṭa'* (Leknev 1297), Pîrîzâde İbrâhim'in *Şerhu'l-Muvaṭṭa' (el-Fethu'r-raḥmânî)* (Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 173 Hadis), Muhammed b. Abdülbâki ez-Zürkânî'nin *Şerhu'l-Muvaṭṭa'* (I-IV, Kahire 1279-1280, 1310, 1320, 1325, 1355, 1399; nşr. İbrâhim Atve İvaz, I-V, Kahire 1381-1382/1961-1962; I-IV, Beyrut 1407/1987, 1990), Osman b. Ya'kûb el-İslâmbolî el-Kemâhî'nin *el-Müheyye' fi keşfi esrâri'l-Muvaṭṭa'* (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 260; Râgıb Paşa Ktp., nr. 327), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *el-Müsevvâ şerhu (min eḥâdisi)'l-Muvaṭṭa'* (Delhi 1876; I-II, Beyrut 1403/1983), aynı müellifin Farsça olarak kaleme aldığı *el-Muşaffâ min eḥâdisi (fi şerhi)'l-Muvaṭṭa'* (Delhi 1293/1876), Abdülhay el-Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvaṭṭa'i Muḥammed* (Hind 1292; nşr. Takıyyüddin en-Nedvî, I-III, Dimaşk 1412/1991), Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un *Keşfü'l-muḳaṭṭâ fi'l-me'ânî ve'l-elfâzı'l-vâkı'ati fi'l-Muvaṭṭa'* (Cezayir 1972, 1975; Tunus 1396/1976) ve Muhammed Zekeriyâ Kandehevî'nin *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvaṭṭa'i Mâlik* (I-XV, Kahire-Beyrut 1393-1394; Beyrut 1410/1989) adlı şerhleri burada anılabilir. Eserin *Tefsîrü'l-Muvaṭṭa'* adıyla yapılan şerhlerinin çoğu günümüze ulaşmamakla beraber III-V. (IX-XI.) yüzyıllarda aynı adla kaleme alınanlar bir kısmı zamanımıza intikal etmiştir (*a.g.e.*, sy. 2 [1413/1993], s. 373-374, 378).

Diğer Çalışmalar. Eser üzerinde yapılan çeşitli çalışmalar arasında İbnü'l-Hazâ'nın seksen cüz olduğu söylenen *Kitâbü'l-İstinbât li-me'âni's-sünen ve'l-aḥkâm min eḥâdisi'l-Muvaṭṭa'* (DİA, XXI, 81), İbn Tûmert'in *el-Muvaṭṭa'*ın Yahyâ b. Abdullah b. Bûkeyr el-Mahzûmî rivayetini esas aldığı *Muhâzzi'l-Muvaṭṭa'* (nşr. İgnaz Goldziher, Cezayir 1905; *Muvaṭṭa'ü'l-İmâm el-Mehdî* adıyla), Ebû Hâmid el-Beyyânî'nin *Telḥîşu eḥâdisi'l-Muvaṭṭa'* (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 529), İbn Halfûn'un *Telḥîşu eḥâdisi'l-Muvaṭṭa'* adlı muhtasarları, Dârekutnî'nin *Eḥâdisü'l-Muvaṭṭa'* ve *t-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'ḥtilâfuhüm ziyâdeten ve naḫşan* (nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî, Kahire 1365/1946, M. Zâhid Kevserî'nin mukaddimesiyle birlikte), İbn Abdülber en-Nemerî'nin İmam Mâlik'in on yedi hocasından nakledildiği halde *el-Muvaṭṭa'*ın Yahyâ b. Yahyâ nüshasında yer almayan altmış dört rivayetini derlediği *ez-Ziyâdât elletî lem teḳa' fi'l-Muvaṭṭa'* 'inde Yahyâ b. Yahyâ ve ravâhâ ḡayruhu fi'l-Muvaṭṭa' adlı risâlesi (*et-Tekâşş'* nin sonunda basılmıştır [yk. bk.]), Ahmed b. İmrân b. Selâme el-Aḥfeşî'nin *Tef-sîrû Ğarîbi'l-Muvaṭṭa'* (Sezgin, I, 460), Kâdî İyâz'ın, *Şaḥîḥayn ile el-Muvaṭṭa'* 'daki Ğarîb kelimeleri açıklamak ve bu eserlerdeki hadislerin sened ve metinlerinde meydana gelen tashif ve tahrifleri, i'rab hatalarını, takdim ve te'hirleri göstermek ve hatalı yazılan kelimeleri tashih etmek amacıyla yazdığı *Meşâriḳü'l-envâr 'alâ şîḥâḥi'l-âşâr* (I-II, Fas 1328; I-II, Tunus 1333; I-II, Kahire 1332-1333; nşr. Ahmed Yeken el-Bel'amşî, I-II, Rabat 1403/1982), Muhammed b. Musallî'nin *Levâmî'u'l-envâr fi nazmi Ğarîbi'l-Muvaṭṭa'* ve *Müslim* (iü Ktp., AY, nr. 3130), *el-Muvaṭṭa'*ın ricâli hakkında İbnü'l-Hazâ'nın *et-Ta'rif bi-men zükire fi Muvaṭṭa'i Mâlik b. Enes mine'r-ricâl ve'n-nisâ'* (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 118, 179, 993), Ebû Ali Ömer b. Ali b. Yûsuf el-Vüryağlî el-Osmânî er-Rifî'nin *Tertîbü'l-mesâlik li-ruvâti Muvaṭṭa'i Mâlik* (Mağrib'deki çeşitli nüshaları için bk. Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373; Sezgin, I, 462), İbn Nâsirüddin'in *İthâfî's-sâlik bi-ruvâti'l-Muvaṭṭa'* 'an Mâlik (DİA, XX, 226), Süyûtî'nin *İs'âfû'l-mübetṭa' bi-ricâli'l-Muvaṭṭa'* (Dehli 1323/1905, *el-Muvaṭṭa'* ile birlikte, s. 277-326; Haydarâbâd 1320; Kahire 1356/1937; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye], *el-Muvaṭṭa'* ile birlikte, s. 549-614; nşr. Saïd el-Leḥhâm, Beyrut 1408, *el-Muvaṭṭa'* ile birlikte; Mağrib 1412/1992, *el-Muvaṭṭa'* ile birlikte, s. 877-

962), Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin *el-Muvaṭṭa'*ın râvilerini de incelediği *et-Tezkire bi-ma'rifeti ricâli'l-kütübi'l-aşere* (a.g.e., XIX, 23), İbn Hacer el-Askalânî'nin aynı tarzda kaleme aldığı *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâ'idü ricâli'l-e'immeti'l-erba'a* (a.g.e., XIX, 524) adlı eserleri burada zikredilebilir. *Ricâlü'l-Muvaṭṭa'* ismiyle yapılan çalışmaların pek çoğu günümüze ulaşmamıştır (Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 379). *el-Muvaṭṭa'* hadislerinin etrafı hakkında Ebü'l-Abbas Ahmed b. Tâhir b. Ali'nin *el-İmâ' ilâ etrâfi eḥâdisi'l-İmâm Mâlik* adlı müstakil eserinden başka (Köprülü Ktp., nr. 253) İbn Hacer el-Askalânî *İthâfî'l-mehere bi-etrâfi'l-aşere* 'de (DİA, XIX, 520), Abdülġanî en-Nablusî *Zeḥâ'irü'l-mevâriş fi'd-delâleti 'alâ mevâzi'l-ḥadis'*te (I-IV, nşr. Mahmûd Rebî', Kahire 1352/1934) *el-Muvaṭṭa'*ın etrafına yer vermiştir. *el-Muvaṭṭa'*'daki müsned rivayetler üzerinde genellikle *Müsnedü'l-Muvaṭṭa'*, *Müsnedü ḥadîsi (eḥâdisi) Mâlik* gibi adlarla III. (IX.) yüzyıldan itibaren Nesâî, Muhammed b. İshak es-Serrâc, İbn Müferric, İbn Şâhin, İbn Abdülber en-Nemerî, İbn Halfûn gibi âlimler tarafından birçok çalışma yapılmıştır (Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 382-383). Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in *Keşfü'l-muġattâ fi fazli'l-Muvaṭṭa'* (nşr. İzzet Attâr Hüseyinî, Kahire 1373/1954; nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfiz, Beyrut-Dimaşk 1413/1992; nşr. Muhibbüddin Ebû Saïd Ömer b. Garâme el-Amravî, Beyrut 1415/1995), Alâî'nin *Buġyetü'l-mültemes fi sübâ'ıyyâti ḥadîsi'l-İmâm Mâlik b. Enes* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut 1405/1985), İbn Hacer el-Askalânî'nin *Şünâ'ıyyâtü'l-Muvaṭṭa'* (İbn Hacer, I, 434; eserde İmam Mâlik'in iki râvi ile Hz. Peygamber'e veya sahâbeye ulaştığı 122 merfû ve mevkuḫ rivayet bir araya getirilmiştir), yine İbn Hacer'in *el-Muvaṭṭa'* nüshaları arasındaki farkları müsned tertibinde ele aldığı *Ziyâdâtü ba'zi'l-muvaṭṭa'ât 'alâ ba'z* (Ezher Ktp., Mecmua, nr. 109, vr. 107-122), Muhammed b. Ali es-Senûsî el-İdrîsî'nin *Muḫaddimetü Muvaṭṭa'i'l-İmâm Mâlik* (Kahire 1374; Beyrut 1388, müellifin *İkâzu'l-vesnân*'ı ile birlikte) adlı eserleri anılabilir. Yakın zamanlarda Muhammed Habîbullah Şinkitî *Delîlü's-sâlik ilâ Muvaṭṭa'i Mâlik* adıyla bir manzume kaleme almış (Kahire 1340) ve bunu *İdâ'etü'l-ḥâlik min elfâzi Delîli's-sâlik ilâ Muvaṭṭa'i'l-İmâm Mâlik* ismiyle şerhetmiştir (Kahire 1354). Ali Abdülâtîf *et-Ta'rif bi-Kitâbi'l-Muvaṭṭa'*ı (Kahire 1382), Süleyman Sâdik el-Bîre *el-Muvaṭṭa'* ve men-

hecü'l-İmâm Mâlik el-fıḫî fihi adlı yüksek lisans çalışmasını (1394, Câmîatü'l-İskenderiyye külliyyetü'l-âdâb kısmü'l-lugati'l-Arabiyye), Muhammed Alevî b. Abbas el-Mâlikî el-Hasenî *Fazlü'l-Muvaṭṭa'* ve *'inâyetü'l-ümmeti'l-İslâmiyye bih* adlı eserini (Kahire 1398), Nezîr Hamdân *el-Muvaṭṭa'* nüshaları arasındaki farkları, eserin metot ve özelliklerini, hadis ve fıkıh açısından değeri tesbit ettiği *el-Muvaṭṭa'ât li'l-İmâm Mâlik: Dirâse naşşıyye muḳârene fi nüsehâihâ, ihtilâfâtihâ* (Dimaşk 1412/1992) kaleme almıştır. Ayrıca Hâlid b. Cum'a el-Harrâz ve Faysal b. Fâris eş-Şâmî'nin *el-Muvaṭṭa'* şerhlerinden *et-Temhîd, el-Müntekâ, Tenvirü'l-ḥavâlik* ve *Şerḫu'z-Zürkânî*'yi esas alarak hazırladıkları *Fehârisü eḥâdisi'l-Muvaṭṭa'* ve *mevâdî'uḥâ fi şürûḥih* (Riyad 1410/1990), Hammâdi el-Yûsuffî'nin *Merâsîlü'l-Muvaṭṭa' bi-rivâyeti Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi* (1982, Külliyyetü'z-Zeytûniyye li'ş-şerâti ve usûli'd-dîn), Hasan ez-Zeyn el-Filâlî'nin *el-Muvaṭṭa'* şerhlerinden yazma ve matbu olanlarla çeşitli kaynaklarda geçmekle beraber günümüze ulaşmış olmadığı bilinmeyenleri tesbit etmeye çalıştığı makalesi (bk. bibl.) burada zikredilebilir. *el-Muvaṭṭa'* Ahmet M. Büyükcınar, Yaşar Erol, Ahmet Arpa, Durak Pusmaz ve Abdullah Yücel tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (I-II, İstanbul 1982; I-IV, İstanbul 1984).

BİBLİYOGRAFYA :

İmam Mâlik, *el-Muvaṭṭa'* (nşr. Takıyyüddin en-Nedvî), Dimaşk-Beyrut 1412/1991, I-III, Abdülfettâh Ebû Guḍde'nin girişi, I, 7-30; Leknevi'nin girişi, I, 73-108; a.m.f., a.e. (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1999, neşredenin girişi, s. 5-12; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 191-203; İbnü's-Salâh, *Risâle fi vaşli'l-belâġati'l-erba'a fi'l-Muvaṭṭa'* (nşr. Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. Sîdîk - Abdülfettâh Ebû Guḍde, Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-naẓar* [nşr. Abdülfettâh Ebû Guḍde], II içinde), Halep 1416/1995, s. 911-937; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, VIII, 52-54; XVIII, 203; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecma'u'l-mü'esses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrut 1415/1994, I, 434; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1907-1908; Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerḫu'z-Zürkânî 'alâ Muvaṭṭa'i'l-İmâm Mâlik*, Beyrut 1407/1987, I, 2-9; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-Muḥaddisîn* (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 17-66; Brockelmann, *GAL*, I, 185-186; *Suppl.*, I, 297-299; J. Schacht, "Deux éditions inconnues du Muwatta'", *Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi Della Vida*, Roma 1956, II, 477-492; M. M. Ebû Zehv, *el-Ḥadîş ve'l-muḥaddisîn*, Kahire 1378/1958, s. 245-259; M. Zubayr Siddîqî, *Hadîs Edebiyatı Tarihi* (trc. Yusuf Ziya Kavakcı), İstanbul 1966, s. 33-34; Sezgin, *GAS*, I, 458-464; M. Zâhid Kevserî, *Maḳâlât* (nşr. Râtib Hâkimî), Humus 1388, s. 97-102; Emîn el-Hülî, "Muvaṭṭa'ü Mâlik", *Tî*, I, 263-275; M. Tâhir İbn Aşûr, *Keşfü'l-muġattâ mine'l-*

me'ânî ve'l-elfâzî'l-vâkı'a fi'l-Muvaṭṭa', Tunus 1975, s. 5-47; Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, *Kütübü's-sünne*, Kahire 1399/1979, s. 9-52; Muhammed b. Aleví el-Mâlikî, "Şübühât havle'l-Muvaṭṭa' ve reddühâ", *Nedvetü'l-İmâm Mâlik*, Fas 1400/1980, II, 101-158; Haldûn el-Ahdeb, *Esbâbü ihṭilâfî'l-muḥaddisîn*, Cidde 1407/1987, II, 634-646; Muhyiddin Atıyye v.dğr., *Delîlü'l-mü'el-lefâti'l-ḥadîş*, Beyrut 1416/1995, II, 531-540; M. Muhtâr Veled Ebbâh, *Hulâşatü'l-edille mine't-tecrîd ve'ḥiṣâri't-Temhid*, Dârülbeyzâ 1420/1999, s. 13-22; M. Yûsuf Gurâyâ, "Historical Background of the Compilation of the Muvaṭṭa' of Mâlik b. Anas", *IS*, VII/4 (1968), s. 379-392; Hasan ez-Zeyn el-Filâlî, "Bibliyogrâfiyâ şürûhi Muvaṭṭa'i'l-İmâm Mâlik", *el-Muvâfakât*, sy. 2, Cezayir 1413/1993, s. 369-385; Vehbe ez-Zuhayfî, "el-İmâm Mâlik ve kitâbühü el-Muvaṭṭa'", a.e., sy. 2 (1413/1993), s. 408-421; Bedreddin el-Kettânî, "Dirâsât 'an kitâbi'l-Muvaṭṭa' li'l-İmâm Mâlik radiyallahü 'anh", *Havliyyâtü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-'ulûmî'l-insâniyye*, sy. 2, Dârülbeyzâ 1985, s. 29-42; Abdel-Magid Turki, "Le Muvaṭṭa de Mâlik, ouvrage de fiqh, entre le ḥadîth et le ra'y, ou comment aborder l'étude du mâlikisme kairouanais au IV/Xe siècle", *St.I*, LXXXVI (1997), s. 5-35; H. Lammens, "Mâlik b. Anas", *İA*, VII, 253-254; İbrâhim Harekât, "Ebû Mus'ab", *DjA*, X, 194; Tayyar Altıkulaç, "Hüseynî, Ebû'l-Mehâsin", a.e., XIX, 23; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", a.e., XIX, 269-270; M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", a.e., XIX, 520, 524; a.m.f., "İbn Nâsirüddin", a.e., XX, 226; Ahmet Özel, "İbnü'l-Hazzâ", a.e., XXI, 81; a.m.f., "İsâ b. Sehl", a.e., XXII, 485.

M. YAŞAR KANDEMİR

MUVAZZAH İLM-i KELÂM

(موضح علم كلام)

Ömer Nasuhi Bilmen'in

(ö. 1971)

kelâma dair eseri.

Tam adı *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*'dir. Önsöz niteliğindeki notlarda belirtildiğine göre akaid ve kelâm konularıyla bu konuları ilgilendiren bazı felsefî bahisleri içermekte, döneminde tartışılan bir kısım sosyal problemlere de ışık tutmaktadır. Müslümanların dinî hayatını geliştirmek ve özellikle genç nesilleri aydınlatmak amacıyla yazıldığı kaydedilen kitabın liselerde uygulanan ders programlarına göre düzenlendiği bildirilmektedir. Sonundaki Arapça hâtimede belirtildiğine göre müellif eserini Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye'de kelâm müderrisi iken tamamlamıştır.

Muvazzah İlm-i Kelâm geniş bir girişle altı bölümden ve bir sonuç kısmından meydana gelmektedir. Muhtemelen ders kitabı olarak kaleme alındığı için muhteva baştan sona kadar büyük puntolarla yazılıp numaralarının doksan sekiz ana konuya ayrılmış ve her ana konudan sonra "İzah" başlığı altında daha ince puntolarla

kaydedilen detaylı açıklama yapılmıştır. Eserin dörtte birinden fazla bir hacme sahip bulunan girişin birinci kısmında kelâm ilminin tarifi yapılarak, konusu ve gayesi anlatıldıktan sonra tarihçesi üzerinde durulmuş, ardından diğer temel İslâmî ilimler kısaca tanıtılmıştır. İkinci kısımda o dönemde tartışılan dinî problemlere yer verilerek önce dinin tarifi ve mahiyetiyle dinlerin tarihi ele alınmış, dinin yerini başka hiçbir şeyin tutamayacağı vurgulanmış, ilâhî dinlerin benzerlik ve farklılıkları belirtilmiştir. Ardından İslâm dininin bazı özelliklerine temas edilmiştir. Üçüncü kısımda şer'î ve akîlî hükümler, imanın tanımı ve amelle münasebeti gibi meseleler üzerinde durulmuştur.

Eserin birinci bölümü ilâhiyyât bahislerine ayrılmış olup klasik kelâm kitaplarında yer alan bilgiler özetlendikten başka Allah'ın varlığının ispatında felsefî yöntemle de kısaca temas edilmiş, materyalizmin geniş bir eleştirisi yapılmıştır. Nübüvvet konularına tahsis edilen ikinci bölüm iki fasla ayrılmıştır. Birinci fasılda nübüvvetin mahiyeti, insanlığın dünya ve âhiret mutluluğu için zarurî oluşu, mücize ve vahiy hakkında bilgi verilmiş, ardından Darwin teorisi eleştirilmiştir. İkinci fasılda önce Hz. Peygamber'in mücizeleri ve onun diğer peygamberlerden üstünlüğü anlatılmıştır. Ashâb-ı kirâmın dindeki konumundan söz edildikten sonra Resûl-i Ekrem'in çok evliliğine yönelik tenkitler cevaplandırılmış ve hanımlarına dair kısa bilgi verilmiştir. Eserin üçüncü ve dördüncü bölümleri ilâhî kitaplara ve meleklerle iman konusuna ayrılmıştır. Beşinci bölümde kazâ ve kader bahsinde determinizmin eleştirisine yer verilmiş, âhiret meselelerinin ele alındığı altıncı bölümde materyalistlerin ruh telakkisi tenkit edilmiştir. Sonuç kısmında müellif yer, gökler, sabit yıldızlar, gezegenler, gök gürlemesi, şimşek vb. tabiat olayları hakkında kısa açıklamalar yapmış, dinî verilerle ilmî gerçeklerin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini vurgulamıştır.

Batı dünyasında ortaya çıkan din karşıtı akımların bazı müslüman aydınları etkilediği ve belirli kesimlerde yaygınlık kazandığı bir dönemde (1920-1924) kaleme alınan *Muvazzah İlm-i Kelâm* klasik konulara bakış yapmanın yanında kısmen yeni konulara ve problemlere de temas etmiş, bu tür problemlerin kelâm eserlerinde işlenmesinin gerektiğine dikkat çekmiştir. Ders kitabı niteliğinde olduğu için eserdeki açıklamalar fikrî yoğunluk açısından bir kelâm kitabı için yeterli düzeyde değildir. Yazarn önsözde birçok müellifin eserlerine

başvurduğunu belirtmesine rağmen bunları ismen zikretmemesi de aynı sebebe bağlanabilir. *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*'nin çeşitli baskıları gerçekleştirilmiş (İstanbul 1339-1342; 1955, 1959, 1972), eser K. İsmail Paçacı tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul 2001). Ömer Nasuhi Bilmen'in Yüksek İslâm enstitülerinde okutulan kelâm dersleri için hazırladığı *Mülehhas İlm-i Tevhid Akaid-i İslâmiye* (İstanbul 1962, 1973) adlı çalışması da *Muvazzah İlm-i Kelâm*'in metin kısmına benzemekte, onun bir özeti gibi görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, İstanbul 1339-1342; Ahmet Selim Bilmen, *Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı, Eserleri, Anıları*, İstanbul 1975, s. 27-28; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî: Giriş*, İstanbul 1988, s. 41; Hulusi Yavuz, "Erzurumlu Ömer Nasuhi Bilmen'in İlim ve Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Tesiri", *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet*, İstanbul 1991, s. 207-218; Rahmi Yaran, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *DjA*, VI, 163.

ADNAN BÜLENT BALOĞLU

MUZAAF

(bk. ZAYIF).

MUZAFFER el-ÂMİRÎ

(bk. ABDÜLMELİK b. MANSÛR).

MUZAFFER b. EFTAS

(bk. MUHAMMED el-MUZAFFER).

MUZAFFER et-TÛSÎ

(bk. TÛSÎ, Şerefeddin).

MUZAFFERÎLER

(آل مظفر)

Güney ve Batı İran'da hüküm süren mahallî bir hânedan (1318-1393).

Ataları ilk İslâm fetihleri sırasında Horasan'a yerleşmiş Araplar'dan olan aile XIV. yüzyılda kısa süren hâkimiyetini Yezd, Fars, İsfahan, Kırman ve zaman zaman Azerbaycan'a kadar genişletmiştir. Muzafferîler'in önde gelenlerinden Gıyâseddin Hacı, oğulları Ebû Bekir, Muhammed ve Mansûr ile birlikte Moğol istilâsı sırasında Yezd'de iktamet ediyordu. Ebû Bekir ile Muhammed, Yezd Atabegi Alâüddeve'nin hizmetine